

Куцевич В. В.
доктор архітектури,
завідувач кафедри
архітектурного проектування
цивільних будівель і споруд
Київського національного
університету будівництва
і архітектури

ОНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ОСНОВІ РЕКОНСТРУКЦІЇ

Останнім часом сформувалося розуміння необхідності не тільки ретельного збереження і реставрації окремих пам'яток архітектури, але і необхідності пристосування і відновлення історичного середовища з підтриманням його цілісності. Підвищеному інтересу до історичної забудови сприяла девальвація ідей нової архітектури модернізму, що реалізувалися досить спрощено в масовій практиці екстенсивного містобудування.

Крім історичної і художньої цінності, пам'ятки архітектури, як правило, мають безпосередню матеріальну і утилітарну цінності. Утилітарна цінність пам'яток архітектури як використуваних будівель має підпорядковане значення відповідно до їх художньої й історичної цінності, однак вона дуже істотна.

Завдяки їх практичному використанню, пам'ятки позбавляються свого роду відсторонення від сучасності і виявляються залученими до інтенсивного життя суспільства. Відповідно до цього за останні десятиліття багато в чому змінилося відношення до проблеми використання пам'яток архітектури.

Якщо сьогодні можна констатувати досягнення в галузі наукової реставрації пам'яток архітектури, то проблема використання багатьох з них не тільки не втратила своєї актуальності, а, навпаки, набула особливої гостроти. Останнє особливо важливо в даний момент в умовах орієнтації народного господарства України на інтенсифікацію використання наявних резервів, а отже, обмеження нового будівництва, у тому числі об'єктів громадського обслуговування.

Вітчизняний і зарубіжний досвід показує, наскільки масштабною повинна бути організована діяльність з охорони історичної спадщини, щоб оперативно реагувати на зміни у культурному кліматі, економічній кон'юктурі та соціально-політичній ситуації. Крім того, умовою успішної реалізації охоронних та реконструктивних програм стало ура-

хування поглядів і інтересів загальнодержавних організацій та місцевих органів влади, громадських і приватних організацій, фахівців-експертів, що призводить до надто громіздких заходів з охорони та реконструкції історичного середовища. Усі заходи: від реставрації і консервації, реконструкції і пристосування пам'яток архітектури до зносу, модернізації старої забудови і нового будівництва — усвідомлюються як єдине ціле у світлі вимог, що передбачають вияв та посилення індивідуальних якостей конкретних об'єктів [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8].

Для того, щоб ці вимоги виконувалися, а пам'ятки архітектури зберегли своє соціальне та індивідуальне значення, необхідно у кожному конкретному випадку знаходити оптимальне сполучення режиму фінансування, напрямку спрямованості дослідницьких і проектних розробок, специфіки організації заходів з реалізації передбачених перетворень. Для цього повинні бути проведені дослідження, які сприятимуть формуванню концепції реконструкції і пристосування, що дозволить здійснити вирішення містобудівної, соціологічної, функціональної, регенераційної, естетичної, екологічної та інших проблем (рисунок).

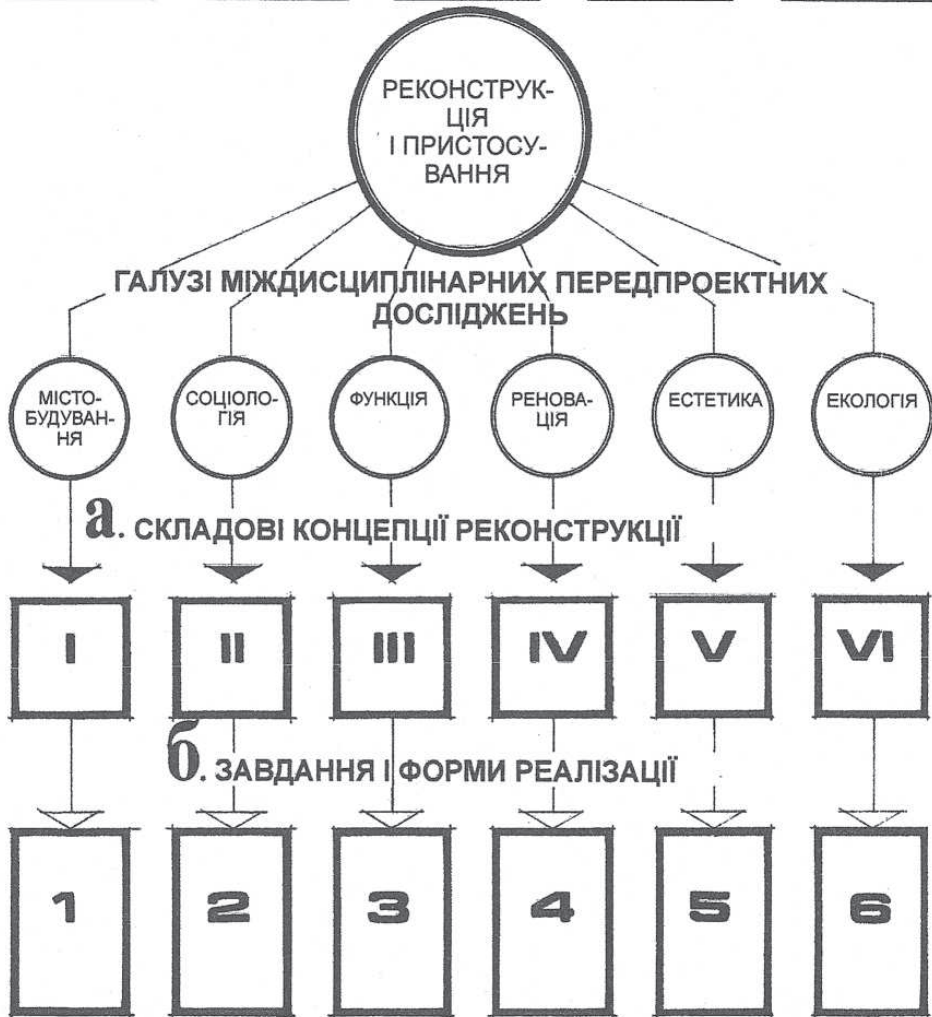
Містобудівний, соціологічний та функціональний прогнози повинні слугувати обґрунтуванню майбутньої функції пам'ятки архітектури, відповідати основному соціально-економічному і містобудівному завданню реконструкції — охороні та оновленню історичного середовища, а також визначити (залежно від стану збереження об'єкта) характер реконструктивної діяльності — збереження, містобудівне оновлення, перетворення або перебудова.

Формування концепції реконструкції і пристосування історичних будівель до нових функцій

Соціологічні дослідження у вітчизняній практиці оновлення історичного середовища ще не набули певного розвитку. Мета цих досліджень — вияв потреб у передбачуваних об'єктах обслуговування; урахування побажань населення; визначення обсягів і вартості реконструкції.

Кожний вид сучасного використання історичної будівлі повинен не тільки враховувати, виявляти та охороняти історико-культурні цінності — пам'ятки архітектури, але і вважати їх основою розвитку нового соціального призначення. Для цього слід проводити:

- аналіз історичного формування пам'ятки;
- виявлення і оцінку її архітектурно-художньої цінності;
- визначення містобудівного положення і потреби міста у сучасних об'єктах обслуговування (тип закладу, район розміщення, передбачувана місткість);
- вивчення об'ємно-планувальних характеристик та її технічного стану.

а. I. МІСТОБУДІВНА СИТУАЦІЯ. II. СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПРОГНОЗ РОЗВИТКУ ВИДУ ДІЯЛЬНОСТІ, ЯКА ПРОПОНУЄТЬСЯ. III. ОБГРУНТУВАННЯ ФУНКЦІЇ ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ, ЩО РЕКОНСТРУЮЄТЬСЯ ТА ПРИСТОСОВУЄТЬСЯ (РАЙОНУ РЕКОНСТРУКЦІЇ). IV. ОБГРУНТУВАННЯ ВИДУ ВІДТВОРЕННЯ ОБ'ЄКТА ОБСЛУГОВУВАННЯ. V. НАПРАВЛЕНІСТЬ ЕСТЕТИЧНОГО ФОРМУВАННЯ СЕРЕДОВИЩА ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ. VI. ВИБІР НАПРЯМКІВ ЗАХОДІВ, ЩОДО ОЗДОРОВЛЕННЯ СЕРЕДОВИЩА.

б. 1. КВАРТАЛ, ВУЛИЦЯ, ОКРЕМА ПАМ'ЯТКА; ОХОРОНА, ОНОВЛЕННЯ, ПЕРЕБУДОВА. 2. КОРИГУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ МЕРЕЖІ ОБ'ЄКТІВ ОБСЛУГОВУВАННЯ. 3. СПЕЦІАЛІЗОВАНА, БАГАТОФУНКЦІОНАЛЬНА. 4. КАПІТАЛЬНИЙ РЕМОНТ, МОДЕРНІЗАЦІЯ, РЕКОНСТРУКЦІЯ, ЗНЕСЕННЯ, НОВЕ БУДІВНИЦТВО. 5. РЕСТАВРАЦІЯ, ОНОВЛЕННЯ, ЗБАГАЧЕННЯ. 6. ШУМОЗАХИСТ, ОЗЕЛЕНЕННЯ, ПЕРЕПРОФІЛЮВАННЯ ЗАКЛАДУ.

Матеріальна цінність кожної будівлі залежить від часу будівництва, що визначає, як правило, фізичну зношеність і придатність її до реконструкції. Технічний стан будівлі визначається збереженням основних елементів конструктивної системи: фундаментів, стін і перекриттів, вартість яких складає до 50% від вартості всієї будівлі. Для умов пристосування істотне значення мають вихідні характеристики і параметри конструктивної схеми будівлі, яку використовують.

Ефективність і обсяг робіт з реконструкції визначається як кількісними параметрами конструктивної схеми, так і ступенем матеріальної цінності структури, що пристосовується. Поряд з вихідними характеристиками форми, що пристосовується, на вибір способів і засобів її зміни для нової функції впливає характер експлуатації, яка планується.

Для кожного конкретного об'єкта (міста або його частини), залежно від завдання проекту, можливі свої більш докладні характеристики. Наприклад, залежно від визначеного використання намічається проект можливих робіт: консервація, реставрація або реконструкція. Сировинна база та наявність комунікацій дозволяють провести необхідний економічний розрахунок для конкретного виду пристосування.

Естетичні завдання належать до числа найбільш відповідальних. Спрямованість формування естетичного середовища у процесі реконструкції (пристосування) визначається на базі передпроектних досліджень відповідно до історичного контексту середовища, його архітектурної значущості і фізичного стану.

У результаті передпроектних досліджень екологічної ситуації можуть бути виявлені несприятливі райони історичного середовища для проведення реконструктивних робіт. Наприклад, у районах, забруднених у результаті аварії на Чорнобильській АЕС або ін.

Розглянуті історичні будівлі у свій час були зведені для певної мети. Однак подальші зміни соціальної структури суспільства і умов життя призвели до того, що історичні будівлі переставали задовольняти практичні потреби. В результаті створювалися передумови для їх перебудови або зносу, поганого догляду, що у свою чергу, призвело до швидкого їх руйнування.

Особливо прискорився процес руйнування з втратою пам'ятками можливості бути використаними за прямим призначенням, що висуває нагальну потребу у визначенні нової функції. При вирішенні цієї проблеми повинні враховуватися раніше розглянуті вимоги, але визначальними залишаються соціально-культурна і архітектурно-художня цінність пам'яток і вимоги їх охорони як цілісного архітектурного організму.

Щоб історичну будівлю можна було повноцінно використати для нової функції, треба здійснити її пристосування, тобто комплекс робіт

з часткової перебудови, котрий максимально урахував би значення її особливості як пам'ятки архітектури. Можливості пристосування перебувають у прямій залежності від можливостей реставрації.

З іншого боку, реставрація, основною метою якої стає максимальне продовження життя пам'ятки, повинна виконуватися з урахуванням її подальшого функціонального використання, що може до деякої міри вплинути на характер внесених у пам'ятку змін. Тому реставрація і пристосування не можуть бути відірвані одне від одного і повинні вирішуватись одночасно і комплексно через проектування архітектурних ансамблів, до яких входять видатні пам'ятки архітектури і рядові споруди.

Пристосування пам'яток до сучасного використання — це насамперед засіб їх збереження. Крім фізичної охорони, необхідно забезпечити збереження умов сприйняття пам'ятки, не допускаючи не тільки спотворення її зовнішнього вигляду, але і спотворення внутрішнього простору, у кожному випадку тих приміщень, інтер'єр яких має певну художню цінність. Це повинно урахуватися під час розподілу приміщень за їх призначенням. На цьому ґрунті нерідко виникають протиріччя між інтересами пам'ятки і вимогами, які висувають щодо розміщення об'єктів обслуговування певного призначення. У цьому випадку звичайно доводиться вишукувати компромісні вирішення, йти на часткове відхилення від вимог чинних державних будівельних норм заради охорони пам'ятки.

На основі вивчення практики реконструкції і пристосування історичних будівель (пам'яток архітектури) та проведення експериментального проектування автором виявлений ряд теоретичних положень збереження, реконструкції та пристосування архітектурної спадщини, з якої запропоновано умовно виділити три основних:

містобудівний підхід — базується на необхідності розкриття ролі будівлі, споруди або архітектурного ансамблю, який формує навколо себе відповідний простір, і взаємодії з навколишнім середовищем;

соціокультурний підхід — доказ доцільності розгляду та вирішення проблем охорони архітектурної спадщини у комплексі з проблемою розвитку туризму на основі взаємозалежності цих проблем із застосуванням ідеологічних, виховних і економічних аспектів: вони сприятимуть збереженню пам'ятки (архітектурного ансамблю) як об'єкта туристичного пізнання; використання пам'яток як засобу розкриття історичної і містобудівної індивідуальності даного міста; пристосування пам'ятки архітектури під об'єкти громадського обслуговування;

всебічний підхід до розгляду цієї проблеми, включаючи коло спеціальних питань, але в той же час це не заперечує попередніх пропозицій.

Сучасне використання пам'яток архітектури характеризується великою різноманітністю видів використання:

за прямим призначенням — храми, молитовні будинки, монастирі, повернуті релігійним установам;

за призначенням, близьким до первісного — храми та монастирі, які використовують як музеї або концертні зали, де церковна служба чергується зі світськими концертами і музейними функціями (Андріївська церква і Трапезна Києво-Печерської лаври у Києві, Сан-Марко у Венеції, Нотр-Дам у Парижі, Йоханесс Кірхе у Дрездені, Домський собор у Ризі та ін.);

за призначенням, яке відрізняється від первісного — палаци, особняки, адміністративно-навчальні та промислові будівлі, пристосовані під різноманітні функції обслуговування (музей образотворчого мистецтва д'Орсе у Парижі — колишній залізничний вокзал, концертний зал у Амстердамі — колишня біржа, національний фізкультурно-спортивний центр у Лондоні — колишня сільськогосподарська виставка та ін.).

Реконструктивні заходи та можлива модернізація історичних об'єктів найбільш відповідають третій класифікаційній групі. У цих будівлях та спорудах минулого, пристосованих під концертні і виставкові зали, музеї і картинні галереї, центри культури і дозвілля, раціональність форм використання об'єкта забезпечує охорону загального вигляду, планування, інтер'єрів і т. ін. До цієї групи слід віднести також об'єкти, які формуються на основі органічного розвитку історичних будівель шляхом добудови нових об'ємів, а також їх внутрішнього перепланування.

Тут можна виділити основу композиції, її структурні вузли і напрям розвитку, забезпечити естетичне поєднання, єдність і розмірність, гармонічну урівноваженість існуючого і нового будівництва. У кожному конкретному випадку це досягається:

підпорядкуванням нового (добудованого) об'єму існуючій будівлі (пам'ятці) зі збереженням загальної архітектурної композиції або її перетворенням;

підпорядкуванням існуючої будівлі новому та перетворенням архітектурної композиції або створенням нової [9].

У практиці реконструкції і пристосування матеріальної спадщини минулого в сучасних цілях рівень взаємодії зовнішніх і внутрішніх функцій (колишніх і нових) характеризується не з позицій типологічної приналежності об'єкта, а з позиції змінюваності історичної будівлі до нового призначення. Цю взаємодію для будь-якої будівлі, що пристосовується, пропонується підрозділити на такі види використання: виняткове, сприятливе і можливе. Дійсно, кожна із соціально-функціональних

передумов пристосування може викликати різні форми адаптації і, як наслідок, застосування різних ступенів модернізації і реконструкції історичних будівель:

обмежена адаптація історичної будівлі (модернізація) — виняткове використання;

середній ступінь адаптації (реконструкція) — сприятливе використання;

суттєвий ступінь адаптації (реконструкція, пристосування і розвиток), але який не суперечить охоронним ознакам — можливе використання.

При виявленні гіпотетичних варіантів використання необхідно визначати характер і кількість запропонованих цілей, які припадають на конкретний історичний об'єкт. Для найкращого вибору з безлічі конкретних функцій сучасного використання окремої будівлі на цій стадії необхідно проводити порівняльний аналіз варіантів пристосування, який повинен ґрунтуватися на узагальненні видів використання окремих історичних об'єктів, що зустрічаються в практиці.

Проект реконструкції або пристосування будівлі слід оцінювати за рівнем взаємодії «нового-старого», з метою аналізу результатів, що виходять від поєднання ряду об'єктивних оціночних даних історичної будівлі з низкою сучасних соціальних вимог. Кожна з таких оцінок, вступаючи в різні сполучення із сучасними вимогами, буде по-своєму впливати на характер використання і тим самим визначати форму і ступінь реконструктивних заходів.

Розгляд об'єктів за групами з урахуванням змінюваності історичних будівель у їх новому призначенні дозволяє провести класифікацію характеру їх реконструкції і пристосування:

- модернізація на основі внутрішніх характеристик об'єкта;
- реконструкція для розвитку первісної утилітарної функції;
- часткова реконструкція для паралельних функцій;
- реконструкція для нового використання і пристосування інших типів будівель та споруд під соціокультурні функції;
- активізація історичного об'єкта як одиниці нового або комплексу спеціалізованого центру.

На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної практики реставрації, реконструкції та пристосування історичних будівель зроблено висновок, що для формування основних напрямків розглянутої проблеми необхідно розробити державну програму «Реставрація, реконструкція і капітальний ремонт цивільних будівель і споруд, які мають історичну та архітектурно-художню цінність». Вважаємо, що така програма спри-

ятиме включенню історико-архітектурної спадщини в соціокультурне життя України.

Список літератури

1. *Костина Е. Г., Ходнев В. В.* Функциональная адаптация исторической застройки городов / Е. Г. Костина, В. В. Ходнев // Жилищное строительство. — 1992. — № 11. — С. 15–18.
2. *Костричкин Н., Туркатенко М.* Диалектика реконструкции / Н. Костричкин, М. Тукаченко // Архитектура СССР. — 1987. — № 3. — С. 20–25.
3. *Ранинский Ю.* Возвращение в историю / Ю. Ранинский // Архитектура СССР. — 1991. — № 4. — С. 2–12.
4. *Grumbach.* Les noces de l'architecture et de l'archeologie // Monuments Historiques. — 1985. — № 136. — P. 55–58.
5. *Insall D.* Conservation in action: Chester's Bridgate / D. Insall. — London: HM SO, 1982. — P. 89–90.
6. *Ризька* хартія з автентичності та реконструкції історичних об'єктів у контексті збереження культурної спадщини // Охорона культурної спадщини: Зб. міжнародних документів. — К.: АртЕк, 2002. — С. 98–99.
7. *Прибега Л.* Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України. Методологічний аспект / Л. Прибега. — К.: Мистецтво, 2009. — С. 35–37.
8. *Рымашевский Б., Борусевич В.* Реконструктивные и реставрационные проблемы старых городов Польши / Б. Рымашевский, В. Борусевич // Архитектурно-историческая среда. — М.: Стройиздат, 1990. — С. 226–401.
9. *Куцевич В. В.* Пам'ятка — середовище — сучасне використання / В. Куцевич // Будівництво України. — 1994. — № 5–6. — С. 19–22.

Стаття надійшла до редакції 12 травня 2014 р.